

UDIO GRAĐANSTVA U ŽUPANIJSKIM SKUPŠTINAMA U SJEVERNOJ HRVATSKOJ PRED PRVI SVJETSKI RAT*

Božena V r a n j e š - Š o l j a n

U članku se utvrđuju društvene i gospodarske značajke članova hrvatsko-slavonskih skupština pred prvi svjetski rat, napose udio i uloga predstavnika domaćeg građanstva u njihovom sastavu.

Upravno-politički sustav teritorijalnih zajednica u nagodbenoj Hrvatskoj funkcionirao je - uz veće ili manje reforme ili modernizacije - putem županija i izdvojenih gradova sve do propasti Monarhije, noseći u sebi elemente starog i novog, feudalnog i kapitalističkog društva. Proces preobrazbi, nužnih za provođenje u život modernizacije društva, otpočeo je ukidanjem feudalnih posjedovnih odnosa 1848. godine, ali je tekao veoma sporo i bez toliko potrebnog kontinuiteta.

Od pedesetih do sredine devedesetih godina XIX. stoljeća bilo je provedeno nekoliko upravnih reorganizacija,¹ koje su Hrvatskoj trebale donijeti modernu upravu i premostiti propali feudalni sustav. Tom se poslu stvarno prišlo nakon ukidanja Bachova apsolutizma. Obnova županijskog sustava upravnom reorganizacijom 1860. godine značila je osnovu nanovo formuliranog hrvatskog državnog prava kao argumenta za širu političku autonomiju. Nositelj obnove županijskog sustava bilo je liberalno građanstvo, koje ga je zamišljalo na načelima primjerenim modernoj samoupravi, konkretno od vrha pravno-političke piramide (vlade odgovorne hrvatskom Saboru) do samoupravne općine. Stara municipalna samouprava više nije funkcionirala, feudalni je sustav bio gotovo posve razgrađen, a na njegovo mjesto nije još došao novi, moderniji i primjereniji liberalno-građanskom društvu. Uz mnoge kočnice, probleme i nepogodnosti, osobito u mjerama što ih je nametnula Nagodba 1867/68., reformama se prišlo u vrijeme bana Ivana Mažuranića.² U nekoliko reformskih faza učinjeni su u upravi, sudstvu i gospodarstvu bitni zahvati, a sve u cilju učvršćenja i proširenja hrvatske autonomije, dakako do mjere do koje je mađarska vlast to dopuštala.

Pobornici modernizacijskih zahvata u Hrvatskoj bili su većinom predstavnici domaćih poduzetničkih krugova koji su, u skladu s europskim liberalističkim shvaćanjima, težili stvaranju povoljnijih uvjeta za gospodarski i

* Autorica je ovaj tekst pročitala na međunarodnom kulturnopovijesnom simpoziju »Mogersdorf« koji se od 1. do 4. VII. 1992. održao u Rogaškoj Slatini.

¹Beuc, I., Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, Zagreb 1985; Krbeč, I., Razvoj organizacije hrvatske uprave. Obzor - spomen knjiga 1860-1935. Zagreb 1936, 55-57; Smrekar, M., Priručnik za političku upravu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji I, Zagreb 1899; Vrbošić, J., Povijesni pregled razvitka županijske uprave i samouprave u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja* 1, 55-69.

²Gross, M., Szabo, A., Prema hrvatskome građanskom društvu. Zagreb 1992, 369-373.

društveni razvoj u Hrvatskoj. U svom nastojanju da u građansko društvo uključe šire slojeve nailazili su na otpor konzervativnih krugova kojima je na čelu bila strana vcleposjednička aristokracija. Ona je u središte svojih gospodarskih i političkih interesa stavljala poljodjelstvo i provedbu povoljnih tržišnih mogućnosti u agraru, zanemarujući toliko potrebno usmjeravanje akumulacije kapitala u gradsku industriju. Ovaj u biti fiziokratski stav po kojemu bogatstvo dolazi iz poljoprivrede, to jest iz redovito obrađivane i iskorištavane zemlje, u praksi je značio zapreku i usporavanje industrijalizacije koja je tražila neprekidno i izdašno investiranje kapitala. Zbog toga djelovanje domaćeg industrijskog kapitala ostaje u Hrvatskoj sve do 1918. godine najvećim dijelom zatvoreno u regionalne i lokalne okvire bez djelotvorne zaštite i poticaja od strane države. Dok je u nekim zemljama Monarhije industrijska revolucija jače zahvatila oblast gospodarstva, tako da je i napredak vodećeg društvenog sloja u njima bio povezan s velikim društvenim preobrazbama, u Hrvatskoj uspon građanstva još nije mogao izazvati veće promjene u tradicionalnoj društvenoj strukturi. Premda sjeverna Hrvatska polako i neravnomjerno slijedi razvoj pojedinih industrijskih središta Monarhije, zapažamo ipak određene procese u kojima se odvija prijelaz iz naturalne privrede u kapitalističke, odnosno tržišne oblike proizvodne organizacije. Tim su procesima pridonijeli patenti o postupnom zemljorasterećenju,³ ali ono nije teklo bez sukoba jer su izvanselišne zemlje još desetljećima predstavljale izvor zamršenih odnosa između plemićkih posjednika i njihovih bivših podložnika.

U proces modernizacije privrede sjeverne Hrvatske nakon ukidanja kmetstva najprije su se uključili trgovački poduzetnici. U tom razdoblju i plemstvo također doživljava bitne preobrazbe. Ono nastoji očuvati privilegirani položaj i ovladati procesom modernizacije. Najveći zemljoposjednici u Slavoniji bili su pripadnici stranog aristokratskog sloja. Na njihovim se imanjima odvijalo najbrže prilagođavanje industrijskim uvjetima proizvodnje. Mnoge su gospoštije prišle eksploataciji šumskog bogatstva i prerađivačkoj industriji na osnovi lokanih sirovina.⁴ Budući da plemstvo općenito nije imalo uvjeta da bude pokretač modernizacijskih procesa, tražilo je financijsku i političku podršku vladajućih krugova izvana. Oslonac na vanjske snage karakterizirao je gospodarsku djelatnost plemićkog sloja sve do potkraj XIX. stoljeća, pa i poslije.

Domaća trgovačka buržoazija, koja se šezdesetih godina XIX. stoljeća obogatila u posredničkom prometu i trgovini, nije u početku nagodbenog razdoblja mogla napredovati zbog zaostale gospodarske strukture, napose zbog nedostatne podrške kapitala.⁵ No potkraj šezdesetih, u sedamdesetim godinama, te nakon oporavka poslije krize početkom sedamdesetih, do kraja stoljeća građanski se sloj često povezivao s plemstvom u različitim oblicima gospodarskih pothvata, čineći pokretačku snagu modernizacije u Hrvatskoj.

Budući da je uspon industrije u razvijenim zemljama Monarhije tražio reformu uprave i sudstva kao preduvjeta za moderniji način funkcioniranja društva, ni sjeverna Hrvatska nije mogla u tom smislu ostati izolirano područje. Zato se prišlo modernizaciji onih oblasti koje su bile u kompetenciji hrvatske autonomije. Utjecaj tih zbivanja nije se, nažalost, povoljno odrazio

³O zemljišnom rasterećenju - ukidanju feudalnih odnosa usp. Gross M., Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860. Zagreb 1985, 155-208.

⁴Karaman, I., Ekonomika kasnofeudalnih vlastelinstava. U: Privredni život banske Hrvatske 1790-1850. Zagreb 1989, 155-211.

⁵Usp. Gross, M., Szabo, A., Odrednice društveno-ekonomskog razvoja. U: Prema hrvatskome građanskom društvu, Zagreb 1992, 295-369. Usp. također Karaman, I., Industrijalizacija građanske Hrvatske (1800-1941). Zagreb 1991.

na strukturu gospodarstva jer je proces prilagodbe novim razvojnim odrednicama, zamišljenim i realiziranim izvan Hrvatske, već sredinom sedamdesetih godina pokazao mnoge negativnosti, od kojih su najdrastičnije bile iskazane seljačkim nemirima, ali i općim nezadovoljstvom svih slojeva društva.⁶

Ipak, potkraj XIX. i na početku XX. stoljeća, pojavljuje se, u skladu s općim gospodarskim prosperitetom, veća aktivnost domaćih građanskih poduzetničkih krugova. Kad je napokon bila prevladana stagnacija u akumulaciji kapitala, započela je značajnija institucionalna povezanost i organiziranost poduzetništva.⁷ Time su otvorene veće mogućnosti stjecanja imetka vodećem društvenom sloju: industrijskoj i trgovačkoj buržoaziji, plemstvu, visokom činovništvu, višim redovima katoličkog i pravoslavnog svećenstva, određenim slobodnim zvanjima (odvjetnicima, liječnicima, ljekarnicima, pomorskim kapetanima, i drugima).

U prvom desetljeću industrijalizacija napokon zahvaća, većim ili manjim intenzitetom, gotovo cijelo područje sjeverne Hrvatske. Privatna kapitalistička gospodarska inicijativa imala je najbolje mogućnosti u modernizaciji poljoprivredne proizvodnje jer je agrarna djelatnost bila u djelokrugu autonomnih poslova. Da je zemlja bila najveći i najsigurniji izvor dobiti, svjedoči činjenica da su najveći godišnji porez plaćali veleposjednici iz kategorije veleposjednika.⁸

Proces modernizacije gospodarstva uzrokovao je i promjenu strukture vodećeg društvenog sloja. Određeni broj pripadnika plemstva uključio se u različite oblike kapitalističkog poduzetništva: trgovinu, industriju, novčarstvo. Struktura je građanstva u sjevernoj Hrvatskoj na početku XX. stoljeća obuhvaćala pripadnike različitih slojeva društva. Njihov ekonomski i socijalni položaj dominantnije je bio određen materijalnim statusom nego li socijalnim podrijetlom.⁹

Dok se stanje u strukturama gospodarstva sjeverne Hrvatske može sagledati u razmjerno bogatoj dokumentiranoj građi, s uvidom u stanje socijalno-gospodarskih struktura stojimo u hrvatskoj historiografiji znatno lošije. Popisi žiteljstva kao relevantni dokumentacijski izvori na prijelazu stoljeća iskazuju, doduše, stanje zaposlenih u pojedinim granama privrede, ali oni su općeniti i odnose se uglavnom na klasičnu podjelu na aktivno i uzdržavano žiteljstvo. Upravo je zato razmjerno teško dati odgovore na sljedeća pitanja u svezi s građanskim slojem: tko je vodeći socijalni sloj u Hrvatskoj, koja su njegova obilježja, te kako ga raspoznati i stratificirati?

Odgovore na spomenuta pitanja potražili smo analizom podataka što nam pružaju izvješća županijskih skupština.¹⁰ Izvješća su tiskana kao sumarni rezultati poslovanja na gospodarskom, upravnom, kulturnom i zdravstvenom polju u jednoj godini na području jedne županije.

⁶Pavličević, D., Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj. Zagreb 1980.

⁷Karaman, navedeno djelo, 69-102.

⁸Usp. Vranješ-Šoljan, B., Stanovništvo gradova Banske Hrvatske na prijelazu stoljeća (socijalno-ekonomski sastav i vodeći slojevi 1890-1914), Zagreb 1991, 205-265.

⁹Gross, M., O položaju plemstva u strukturi elite u sjevernoj Hrvatskoj potkraj 19. i na početku 20. stoljeća. *Historijski zbornik* XXXI-XXXII, 1978/1979, 123-149.

¹⁰Izvještaj upravnog odbora i kr. podžupana županije ličko-krbavske o stanju javne uprave u županiji za vrijeme od 1. sječnja do 31. prosinca 1907. Gospić, 1908, 38-41; Izvješće o stanju javne uprave u županiji modruško-rijekačkoj za godinu 1909. Zagreb 1910, 12-18; Izvješće ob uredovnom djelovanju upravnog odbora županije varaždinske za vrijeme od 1. siječnja do 31. prosinca 1910. Varaždin, 1911, 54-57; Izvješće ob uredovnom djelovanju upravnog odbora županije bjelovarsko-križevačke za godinu 1910. Bjelovar 1911, 4-7; Izvještaj o stanju javne uprave u županiji zagrebačkoj za godinu 1909. Zagreb 1910, 12-18; Izvješće o stanju javne uprave u županiji požeškoj za godinu 1910. Osijek 1911, 39-34; Izvješće upravnog odbora županije virovičke za vrijeme od 1. siječnja do 31. prosinca 1910. Osijek 1911, 54-59; Izvještaj o poslovanju upravnog odbora i stanju uprave županije sriemske za upravnu godinu 1910. Vukovar 1911, 163-168.

Kao što je napomenuto, sve do propasti Monarhije egzistirao je u Hrvatskoj sustav teritorijalne podjele na osam županija (Lika-Krbava, Modruš-Rijeka, Zagreb, Varaždin, Bjelovar-Križevci, Požega, Virovitica i Srijem), te četiri izdvojena grada (Zagreb, Varaždin, Osijek i Zemun). Od nekoliko provedenih upravnih reorganizacija najznačajnija je ona kojom godine 1881. nastaje sjedinjenje već prije (1871.) razvojačene Vojne krajine s ostalim dijelom Banske Hrvatske. Tada prostor Hrvatske, osim područja grada Rijeke, postaje jedinstven prostor pod vlašću bana i Zemaljske vlade. Županijski ustroj, proizašao iz ove reorganizacije, razlikuje se od prethodnoga utoliko što su županije prvi put obuhvatile i okružja bivše Krajine. U tom smislu možemo govoriti o svojevrsnoj homogenizaciji hrvatskog teritorija, napose nakon reorganizacije uprave koju je proveo ban Karoly Khuen-Héderváry godine 1886.¹¹ Ipak, od modernističke jezgre Mažuranićevih zakona zadržalo se samo ono što je bilo u interesu mađarskih vlasti. Samoupravu županije vršila je županijska skupština, ali su u nju izravno ulazili najbogatiji poreznici. Pored skupštine, kao izvršno i operativno tijelo znatna je ovlaštenja imao upravni odbor županija, napose u poslovima javne uprave, poreza i financija. U sklopu ovoga ustroja županije su se dijelile na upravne kotare, a kotari su se sastojali od općina. Kotari nisu imali samoupravu nego su bili isključivo upravni organi. Općine su pak djelovale kao gradske ili seoske. Gradsku općinu mogla su imati samo ona mjesta koja su izričito prema Zakonu o ustroju županije ili posebnim zakonom imala status grada.

Tijekom nekoliko desetljeća županije su tiskale izvješća o poslovanju upravnog odbora i staju javne uprave za pojedinu upravnu godinu. Ti su izvještaji dragocjen izvor za analizu socijalno-gospodarskih odnosa, jer se u njima nalaze relevantni podaci o funkcioniranju svih važnih sastavnica ukupnog života u županiji. U navedenim izvješćima također se redovito iskazivao popis članova županijske skupštine, najvišeg tijela pojedine županije. Članom županijske skupštine moglo se postati na dva načina: veličinom poreza koji se plaćao na nekretnine (uglavnom na veleposjed) i pokretnu imovinu, dakle temeljem bogatstva, dok je druga polovica članstva birana pred kotarskim vlastima. Izborni je mandat biranih članova trajao najčešće dvije godine, ali za veleporeznike zapravo nije bilo ograničenja. Broj članova skupštine ovisio je o broju žitelja županije: na svakih 2000 stanovnika birao se jedan član.¹²

Sprečavajući znatniju daljnju transformaciju društvenih odnosa, Kucenov se režim oslanjao pretežno na visoko činovništvo, koje je putem županijskog ili lokalnog upravno-političkog sustava provodilo svoju aktivnost.¹³ U tom cilju valja gledati i izborni zakon¹⁴ kojim je bila zaokružena zakonodavna aktivnost - u cjelini prilagođena interesima vladajućih snaga. Prema spomenutom zakonu, aktivno biračko pravo bilo je suženo i ograničeno na muškarce, uz uvjet da plaćaju najmanje deset forinti izravnog godišnjeg poreza. Suženo je bilo i pasivno pravo glasa, jer je isključivao osobe koje nisu znale čitati i pisati. Izborna tijela bila su formirana tako da je manjina vladala nad većinom, budući da su u pravilu dva izborna tijela imala pravo na jednak broj zastupnika, ali u jednom su birači koji su plaćali najveći iznos izravnog poreza limitiranog vrlo visokim iznosom. Ovako ograničeno

¹¹»Zakon ob ustroju županija i uredenju uprave u županijah i kotarih« od 5. II. 1886. Usp. Čulinović, F., Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka. Zagreb 1953, 136.

¹²Usp. Vrbošić, J., navedeno djelo, 61.

¹³Karaman, I., Počeci tranzicije stanovništva u Hrvatskoj i njihova socio-ekonomska osnova (do 1918). *Sociologija sela* 24, 1986, 69.

¹⁴Vranješ-Šoljan, B., navedeno djelo, 44.

izborno pravo nije imala gotovo ni jedna europska zemlja. Ono se, kao što vidimo, temeljilo na vlasništvu s razmjerno visokim cenzusom, te naobrazbi.

Ukratko o crtane upravno-političke odrednice, na kojima se temeljio statusni položaj članova županijskih skupština, daje nam mogućnost da sagledamo socijalnu i gospodarsku strukturu dijela vodećeg društvenog sloja u sjevernoj Hrvatskoj pred prvi svjetski rat.

Analizom je obuhvaćeno oko 1100 članova županijskih skupština u osam postojećih županija sjeverne Hrvatske. Cilj je bio istražiti njihovu socijalnu, ekonomsku i imovnu strukturu, što se iz podataka u izvještajima može sustavno pratiti.

No, prije toga nekoliko metodoloških napomena:

U određivanju pojedinih socijalnih kategorija izdvojene su dvije tradicionalne korporacije - plemstvo i svećenstvo, te kao treća - činovništvo. Dok je pri određivanju pojma »socijalni status« bilo relativno lako izlučiti podatke, u podjeli i sabiranju podataka o zanimanjima bilo je određenih teškoća, jer su neka zanimanja bila navedena prema nazivima uobičajenim u javnom životu toga doba. Neki su se pak članovi označavali s dva ili čak više zanimanja. Uobičajenim postupkom eliminacije i sažimanja dobivena je grupa od pet različitih skupina, koje su se u podacima najčešće pojavljivale: zemljo- i kućevlasnici, kapitalistički poduzetnici, slobodna zvanja, činovnici, svećenici i ostali. Za analizu imovne strukture obuhvaćeni su, dakako, samo veleporeznici, jer kod biranih članova skupštine porez se nije ni iskazivao. Iz podataka uočavamo da je raspon plaćenog poreza bio zamjetno velik. Primjerice, u nekim slavonskim županijama veleposjednici su plaćali i više od stotinu tisuća kruna godišnjeg poreza, dok u nekim županijama najviši iznos plaćenog godišnjeg poreza nije premašivao 4500 kruna. Zbog toga su svi veleporeznici svrstani u ukopno tri imovinske kategorije: u onu gdje je porez iznosio iznad 5000, zatim kategoriju u kojoj su poreznici što su plaćali od 2000 do 5000, te treću u kojoj su veleporeznici s porezom do 2000 kruna.

Postupkom kvantifikacije omogućeno je sagledavanje problema njihove zavičajnosti, pa je analizom utvrđeno da je od ukupnog broja približno 400 ili 36% članova županijskih skupština živjelo u gradovima i naseljima većim od 500 stanovnika.

Tablica 1
Socijalni status članova županijskih skupština 1910.

Županija:	plemstvo	svećenstvo	činovništvo	ostalo	ukupno
Lika-Krbava	2	18	14	62	96
Modruš-Rijeka	6	15	20	66	107
Zagreb	37	55	36	112	240
Varaždin	26	10	5	93	134
Bjelovar-Križevci	5	17	33	102	147
Požega	16	19	24	57	116
Virovitica	26	10	7	65	108
Srijem	8	34	29	71	142

Tablica 2
Ekonomski status članova županijskih skupština 1910.

Županija	zemljo i kućevlasnici	kapitalis. poduzetnici	slobodna zvanja	činovnici	svećenici	ostali	ukupno
Lika-Krbava	9	49	5	11	19	3	96
Modruš-Rijeka	49	20	3	17	16	2	107
Zagreb	78	42	18	31	58	13	240
Varaždin	33	15	4	4	11	67	134
Bjelovar-Križevci	47	43	18	17	18	4	147
Požega	42	19	14	19	18	4	116
Virovitica	56	26	5	5	10	6	108
Srijem	43	19	16	27	33	4	142

Tablica 3
Imovinski status članova županijskih skupština 1910.

Županija:	više od 5000	2000-5000	do 2000	nepoznato	ukupno
Lika-Krbava	0	1	47	48	96
Modruš-Rijeka	6	6	43	52	107
Zagreb	4	24	92	120	240
Varaždin	9	7	51	67	134
Bjelovar-Križevci	2	7	69	69	147
Požega	4	6	49	57	116
Virovitica	17	13	24	54	108
Srijem	10	32	32	68	142

Gospodarsko je kretanje uoči Prvog svjetskog rata u sjevernoj Hrvatskoj obilježavao stalan porast broja industrijskih poduzeća. Unatoč krizi, nekih ključnih proizvodnih djelatnosti, kao što je bila industrija drva, što se u mnogome odrazilo na teritorijalni sastav i smještaj industrijskih poduzeća, očit je proces koncentracije industrije i usmjeravanja poduzetništva u gradska naselja.¹⁵ U tom pogledu najveći napredak bilježe gradovi Zagreb i Osijek, ali se pozitivno gospodarsko kretanje zapaža i u ostalim gradskim naseljima sjeverne Hrvatske, tako da je u njima uoči Prvog svjetskog rata bila koncentrirana polovica ukupne industrijske privrede.

Positivne promjene gospodarskih kretanja na tlu sjeverne Hrvatske, napose u gradovima i većim naseljima, prati stanovita strukturna modernizacija socijalnog tijela vodećeg građanskog sloja.

U socijalnoj strukturi djela vodećeg sloja uoči Prvog svjetskog rata u sjevernoj Hrvatskoj prepoznajemo, i u uvjetima intenziviranja procesa moderni-

¹⁵Karaman, I., Osnovna obilježja društveno-ekonomske i nacionalne strukture gradskog stanovništva u sjevernoj Hrvatskoj potkraj 19. i na početku 20. stoljeća. U: Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću. Zagreb 1972, 254-265.

zacije, elemente tradicionalne korporacije plemstva, premda je očigledno da plemstvo u to vrijeme nije više značilo klasu niti je imalo određen odnos spram drugih društvenih slojeva. Ekonomski i društveni položaj plemstva bio je isti kao i kod drugih profesionalnih grupa u građanstvu. Ovaj razmjerno uzak krug predstavljao je prije svega respektabilnu imovnu snagu, jer je najveći dio plemića bio u kategoriji veleposjednika i plaćao najviši godišnji porez. Od 1090 članova županijskih skupština 126 članova ili 11,5% pripadalo je plemstvu. U tom su pogledu najviše plemića imale zagrebačka, varaždinska i virovitička županija, a najmanje ličko-krbavska, bjelovarsko-križevačka, modruško-riječka i srijemska.

Slično je stanje i kod tradicionalne korporacije svećenstva, koje je imalo oko 16% udjela u ukupnom broju članstva. Ova socijalna kategorija najprisutnija je u zagrebačkoj županiji, ali je također u zamjetnom broju u gotovo svim županijama. Valja naglasiti da podjednak udio u slavonskim županijama ima i visoko pravoslavno svećenstvo, koje se ovdje javlja pretežno kao vlasnik veleposjeda.

Treća socijalna kategorija u koju je svrstano činovništvo pokazuje sličan udio u ukupnom broju članstva (15,4%). Zagrebačka i bjelovarsko-križevačka županija u tom pogledu drže vodstvo, dok je na posljednjem mjestu varaždinska županija. Razlog ovako malom broju činovnika vjerojatno valja tražiti u činjenici što u ovoj županiji, osim grada Varaždina, nije bilo nijednog gradskog naselja, pa je s pravom nosila obilježje ruralne županije.

U pogledu ekonomske strukture vodećeg sloja po županijama podaci kazuju da su najviše zemljo- i kućevlasnika imale zagrebačka, virovitička, modruško-riječka i bjelovarsko-križevačka županija, što je razumljivo s obzirom na koncentraciju veleposjeda u Slavoniji. Najmanji broj pripadnika u ovoj kategoriji nalazimo u ličko-krbavskoj županiji. Od 1090 članova županijskih skupština 233 ili 21% pripadalo je kategoriji kapitalističkih poduzetnika. Zanimljivo je da je razmjerno najviše pripadnika ove kategorije imala ličko-krbavska županija (49), a zatim bjelovarsko-križevačka (43) i zagrebačka županija. Na posljednjem je mjestu, s trostruko manje, varaždinska županija. Pripadnici slobodnih zvanja (liječnici, ljekarnici, odvjetnici, bilježnici) razmjerno su skromno zastupljeni u svim županijama, što također govori o općenito nerazvijenoj društvenoj strukturi. Daljnja analiza pokazat će da je i u gradskim središtima slaba njihova zastupljenost. Tablica br. 2 pokazuje tek nešto povoljniju zastupljenost broja činovnika; brojem prednjače zagrebačka i srijemska županija, dok su virovitička i varaždinska na predposljednjem, odnosno posljednjem mjestu. Da je uloga i značenje svećenika još uvijek znatna, pokazuju podaci iz iste tablice. Naime, vidljivo je da svećenici brojem nadmašuju činovnike, a napose slobodna zvanja. U tom pogledu na prvom je mjestu opet zagrebačka (58), a na posljednjem virovitička (10) županija.

U trećoj je tablici prikazan imovni status članova županijskih skupština. U ravničarskim županijama, virovitičkoj i srijemskoj nalazimo najviše veleposjednika u kategoriji iznad 5000 kruna godišnjeg poreza. Spomenuti porez mahom je plaćan iz veleposjeda, i to podjednako s plemićkih i crkvenih gospoštija. Veleposjed se i ovdje iskazao kao vrelo najizdašnijih prihoda. Ista tablica pokazuje da je najviše veleposjednika u svim županijama bilo u kategoriji do 2000 kruna. Među njima najviše je iz srednjeg poduzetničkog sloja, odnosno podhvata koji su između obrta i tvorničke industrije.

Gledajući u cjelini, možemo zaključiti da se strukturalna modernizacija socijalnoga tijela najuspješnije odvijala u zagrebačkoj županiji. Najsporiji odnosno stagnirajući rast zapažamo u varaždinskoj i požeškoj županiji. Razloge ovakvom stanju valja tražiti u vrlo niskoj razini urbanizacije, lošoj

prometnoj povezanosti i nepostojanju tvorničke industrije, dakle upravo u onim sastavnicama koje tvore modernizacijski proces.

Gospodarsko-socijalnu sliku vodećeg socijalnog sloja u sjevernoj Hrvatskoj uoči prvog svjetskog rata moguće je još jasnije sagledati u uspoređivanju zavičajnosti, preciznije, izlučivanjem onih članova koji su živjeli u gradovima i naseljima u kojima je koncentrirana privreda ili su pak djelovale neke od institucija gospodarskog, političkog ili kulturnog života.

Tablica 4

Socijalni ststus članova županijskih skupština prema zavičajnosti

	Plemstvo	Svećenstvo	Činovištvo	Ostalo	Ukupno
Gradovi i veća naselja	35,71	17,77	38,89	41,11	36,55
Ostalo područje	64,29	82,23	61,11	58,89	63,45
Ukupno	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Iz navedenih podataka možemo zaključiti da su gradovi i veća naselja bili domicilom najvećeg postotka skupština u kategoriji »činovištva«. Slijedi ih kategorija »plemstvo«, dok je svećenstvo kao socijalna kategorija još uvijek pretežno živjelo na temeljima agrarnog gospodarstva. Premda je u ovakvoj analizi teško stvarati čvrste zaključke, ipak se može reći da se u proces gospodarskog razvoja uključuju i pripadnici najviših društvenih slojeva.

Tablica 5

Ekonomski status članova županijskih skupština prema zavičajnosti

	Gradovi i veća naselja	Ostalo područje	Ukupno
Zemljo i kućevlasnici	31,60	68,40	100,00
Kapitalist. poduzetnici	49,42	50,58	100,00
Slobodna zvanja	60,82	39,18	100,00
Činovnici	40,52	59,48	100,00
Svećenstvo	17,29	82,71	100,00
Ostali	27,36	72,64	100,00
Ukupno	36,55	63,45	100,00

Slobodna zvanja, kapitalistički poduzetnici i činovnici u zamjetnom postotku žive u gradovima i većim naseljima. Vodeći društveni sloj uklopljen je u proces gospodarskog razvoja sjeverne Hrvatske na početku XX. stoljeća. Premda je u spomenutom razdoblju još uvijek vrlo visok udio prirodne ekonomije u ukupnoj proizvodnji, ipak nastaju promjene u industrijsko-obrtničkoj privredi, prije svega u gradovima i većim naseljima. U takvim okolnostima upravo gradovi i veća naselja mogu privući određene ekonomske kategorije vodećeg društvenog sloja. Vidjeli smo da su to slobodna zvanja, kapitalistički poduzetnici, činovnici i kućevlasnici. Svećenstvo kao ekonomska kategorija zbog specifičnog načina života ima strukturu prihoda ponajprije iz

poljodjelstva. Time se i u najvećoj mjeri objašnjava činjenica da velik postotak članstva u toj kategoriji ima prebivalište na selu.

Raspoložive podatke o udjelu gradova i većih naselja kao zavičajnosti vodećeg socijalnog sloja dopunjujemo naposljetku imovnim obilježjem koje također upozorava na bitne značajke ekonomsko-socijalne strukture vodećeg sloja. Imovna je snaga zapravo osnova za postizanje većeg materijalnog probitka.

Tablica 6

Imovni status članova županijskih skupština prema zavičajnosti

	Više od 5000	2000-5000	do 2000	zajedno	nepoznato	ukupno
Gradovi i veća naselja	34,62	52,08	47,17	46,85	27,20	36,52
Ostalo područje	65,38	47,92	52,83	53,15	72,80	63,48
Ukupno	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Iz podataka je vidljivo da gotovo 50% veleporeznika živi u gradovima i većim naseljima, što upućuje na zaključak da upravo gradovi, zahvaljujući većoj gospodarskoj i kulturnoj razvijenosti, privlače određene kategorije vodećeg sloja. A u Hrvatskoj je uoči Prvog svjetskog rata bilo ukupno 17 naselja gradskog obilježja, ili statutarnih gradova, te još 14 naselja s više od 5000 žitelja.¹⁶ Njihov razmjerno dinamičan demografski razvoj u skladu je s promjenom njihove gospodarske strukture. Udio agrarne ekonomike stalno se smanjivao u korist sekundarnih i tercijarnih djelatnosti. Od industrije, obrta, i trgovine i prometa u gradovima je živjelo iznad 48%, a na ostalom području tek 11% žiteljstva. Unatoč različitoj razini gospodarske razvijenosti pojedinih gradova, ukupno stanje društveno-gospodarskog razvoja bilo je u njima znatno povoljnije nego u županijama. Demografski rast postignut je zahvaljujući industrijskom poduzetništvu u gradskim centrima. Najveći su napredak u tom pogledu postigli Zagreb i Osijek, ali se i u ostalim gradovima, pa i u naseljima koja nisu uživala ovaj status, može zapaziti zamjetan uspon.

Valja istaknuti da je gradu Zagrebu pripadala vodeća uloga i kad je riječ o broju dijela članova županijskih skupština koji su prebivali u gradovima ili većim naseljima. U Zagrebu je više od 80 članova, pa je ovaj grad u tom pogledu daleko nadmašivao sve ostale.

Na kraju zaključimo kako u prikazanoj grupi, kojoj status i položaj daju obilježja vodećeg socijalnog sloja ili elite, prepozajemo u stvari društvo koje je na početku XX. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj doduše još uvijek sputano mnogim ograničenjima, ali koje sve više postaje kohherentno, dobivajući one značajke po kojima prepoznajemo građansko društvo.

¹⁶Vranješ-Šoljan, B., navedeno djelo, 37-89.

Z U S A M M E N F A S S U N G
DER ANTEIL DES BÜRGERTUMS AN DEN KOMITÄTSVERSAMMLUNGEN IN
NORDKROATIEN VOR DEM ERSTEN WELTKRIEG

Die Verwaltungs-politische Struktur territorialer Gemeinschaften in Nordkroatien funktionierte, mit größeren oder kleineren Reformen und Modernisierungen, durch die Komitätsversammlungen bis hin zum Verfall der Monarchie und beinhaltete die Elemente des Alten und des Neuen. Die Grundbedingung für den Ausbau einer gesünderen wirtschaftlichen Basis im kapitalistischen Sinne der Produktion wäre in erster Linie die Abschaffung feudaler Besitzverhältnisse von 1848, die den jahrhundertelangen Institutionen entwachsen sind. Während in einigen Ländern der Monarchie durch die industrielle Revolution die Wirtschaft stärker erfaßt wurde, so daß der Fortschritt der führenden Bürgerschicht mit großer Umgestaltung der Gesellschaft verbunden war, so konnte in Nordkroatien der Aufstieg einiger Gesellschaftsgruppen noch keine größeren Veränderungen in der traditionellen Gesellschaftsstruktur hervorrufen.

Noch in den neunziger Jahren des 19. Jahrhunderts lehnte sich das Regime an die fremde Aristokratie an, die durch verschiedene wirtschaftliche und außerwirtschaftliche Maßnahmen den Aufstieg des kroatischen Bürgertums bremste, und rief verschiedene Schwierigkeiten in seinen Aktivitäten hervor. Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhundert kommt es im Einvernehmen mit den allgemeinen wirtschaftlichen Prosperitäten zu größeren Aktivitäten heimischer kapitalistischer Unternehmerkreise aus dem Bürgertum. Nachdem schließlich die Stagnation in der Akkumulation des Kapitals überwiegt, beginnt seine intensivere institutionelle Organisierung. Dadurch wurden größere Möglichkeiten für den Erwerb des Vermögens der führenden Gesellschaftsschicht gegeben: Industrie- und Handelsbourgeoisie, Adel, höheres Beamtentum, höhere Orden der Geistlichkeit, bestimmte freie Berufe. Im ersten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts erfaßt die Industrialisierung schließlich mit kleinerer oder größerer Intensität fast das gesamte Gebiet Nordkroatiens. Der Modernisierungsprozeß der Wirtschaft rief Strukturveränderungen der führenden Gesellschaftsschicht hervor. Die führende soziale Gruppierung in Nordkroatien Anfang des 20. Jahrhundert schloß eine verhältnismäßig große Zahl von Angehörigen des Adels, der Geistlichkeit und des Bürgertums ein. Ihr wirtschaftlicher und gesellschaftlicher Status war mehr an die materielle Basis als an die soziale Herkunft gebunden.

Durch die Beschreibung des einen Teils der führenden Bürgerschicht in Komitätsversammlungen territorialer Einheiten (Gespanschaften und Städten mit dem Status der Gespanschaft), wird ihr sozialer, wirtschaftlicher und rechtlicher Status aufgezeigt.

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVLJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

VOL. 26

Z A G R E B

1993.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR:

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Za izdavača
Ivo Goldstein

Priprema za tisak
Hrvoje Stančić

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje.

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti i tehnologije.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.